اثربخشی آموزش اخلاق زناشویی اسلامی بر ارتقای رضایت زناشویی (پژوهش تک‌آزمودنی)

جواد ترکاشوند/ دکترای روان‌شناسی عمومی مؤسسهٔ آموزشی و پژوهشی امام خمینی‌ؒ torkashj@gmail.com
رحیم میردریکوندی/ استادیار گروه روان‌شناسی مؤسسهٔ آموزشی و پژوهشی امام خمینی‌ؒ
mirderikvandi@qabas.net orcid.org/0009-0006-9938-0390
مسعود جان‌بزرگی/ استاد گروه روان‌شناسی پژوهشگاه حوزه و دانشگاه janbo@rihu.ac.ir
سیدکامران قریشی/ استاد گروه آمار دانشگاه قم atty_ghoreishi@yahoo.com
دریافت: ۱۳۹۹/۱۱/۲۸ ـ **پذیرش:** ۱۴۰۰/۰۳/۰۵
https://creativecommons.org/licenses /by-nc /4.0

چکیده

هدف این پژوهش تعیین اثربخشی آموزش اخلاق زناشویی اسلامی بر رضایت زناشویی زوج‌هاست. این پژوهش از نوع «تک‌آزمودنی» با طرح خط پایه چندگانه و پیگیری یک ماهه است. جامعه آماری تمام افراد متأهلی بودند که در بازه زمانی اردیبهشت ۱۳۹۹ تا مرداد ۱۳۹۹ پس از مشاهده اطلاعیه‌ها، به مرکز مشاوره حوزهٔ علمیه قم مراجعه کردند. روش نمونه‌گیری «هدفمند» بود. در مجموع از دوازده زوجی که مراجعه کردند، سه زوج که براساس پرسشنامه «رضایت زناشویی»، فهرستکار اختلالات روانی و مصاحبه بالینی، ملاک‌های ورود به طرح را داشتند، انتخاب شدند. شرکت‌کنندگان در موقعیت‌های خط پایه و هفت جلسه کارآزمایی و یک ماه بعد از کارآزمایی، به پرسشنامه «رضایت زناشویی» پاسخ دادند. تحلیل داده‌ها به روش تحلیل نمودار، تحلیل دیداری درون‌موقعیتی و بین موقعیتی، کاهش میانگین خط پایه (MBLR3)، درصد داده‌های غیرهمپوش (PND)، درصد تمام داده‌های غیرهمپوش (PAND) و تفاوت نرخ بهبود (IRD) انجام شد. نتایج بیانگر این بود که آموزش اخلاق زناشویی اسلامی به صورت معناداری در پایان دوره و پیگیری، رضایت زناشویی را در شرکت‌کنندگان افزایش داد. بر این اساس، می‌توان گفت: آموزش اخلاق زناشویی اسلامی در افزایش رضایت زناشویی همسران مؤثر است.

کلیدواژه‌ها: روان‌شناسی اسلامی، بسته آموزشی، اخلاق زناشویی، آموزش خانواده، رضایت زناشویی.

مقدمه

ازدواج اصلی‌ترین و مهم‌ترین زمینه‌ای است که عملکرد و اثر صمیمیت و روابط اجتماعی رشدیافته در آن تجلی پیدا می‌کند. رضایتی که همسران در رابطه خویش تجربه می‌کنند یکی از جنبه‌های مهم و حیاتی ازدواج و زندگی زناشویی (اسپریچر و دیگران، ۲۰۰۸) و حتی پیش‌بینی‌کننده رضایت از زندگی (کاساپ‌اگلو و یابانی‌گول، ۲۰۱۸) و سبب افزایش ثبات در زندگی است (رابلس و دیگران، ۲۰۱۴).

برای «رضایتمندی زناشویی» تعاریف متعددی بیان شده است. برای نمونه *اولسون* (Olson) و دیگران (۱۹۸۹) رضایت زناشویی را به «احساسات ذهنی خشنودی و رضایت و لذت تجربه‌شده توسط همسر با در نظر گرفتن جنبه‌های زندگی زناشویی» تعریف می‌کنند.

روف (Roff, 1989) معتقد است: «رضایت زناشویی» انطباق بین وضعیت موجود فرد در روابط زناشویی با وضعیت مورد انتظار است. او رضایت زناشویی را به‌طورکلی احساسات مثبت، دوست داشتن، رضایت جنسی، توافق امور اقتصادی، خانه‌داری و تربیت کودکان می‌داند (فراست، ۱۳۸۱).

رضایت زناشویی براساس تجربه تعارضات در درون رابطه، احساس معشوق واقع شدن، و دوری و نزدیکی هیجانی نسبت به همسر، مفهوم‌سازی می‌شود (مارک و جاکووسکی، ۲۰۱۳).

عوامل متعددی برای رضایت زناشویی وجود دارد. برای نمونه *فنل* (Fenel, 1993) در تحقیقات خود به ده مؤلفه که تأثیر زیادی در رضایت زناشویی دارند، اشاره می‌کند. این ده مؤلفه عبارتند از: متعهد بودن به ازدواج، وفاداری به همسر، ارزش‌های اخلاقی قوی، احترام گذاشتن به همسر، وفاداری جنسی به همسر، والد خوب بودن، اعتقاد به خداوند و باورهای مذهبی، حمایت از همسر، همراهی با همسر، بخشیدن خطاهای همسر.

برخی از عوامل مؤثر بر رضایت زناشویی عبارتند از: ارتباط (بادنمن و دیگران، ۱۹۹۸)، کیفیت ارتباط (هریس و کومار، ۲۰۱۸)، وجود یا عدم مهارت‌های ارتباطی (دوپلوی و دِبیر، ۲۰۱۸؛ علیپور و دیگران، ۲۰۲۰)، سبک‌های ارتباطی همسران (افتخاری و دیگران، ۲۰۱۸)، رابطه جنسی (دهقانی چامپیری و دهقانی،۲۰۲۰)، صمیمیت (مهدی‌پور بازکیانی و دیگران، ۱۳۹۴)، توانمندی حل تعارض (کوردِک، ۱۹۹۵)، سبک‌های حل تعارض (اونال و آگون، ۲۰۲۰)، و ویژگی‌های شخصیتی زوجین (عارفی و همکاران، ۱۳۹۳) مانند مسئولیت‌پذیری (یاسمی‌نژاد و همکاران، ۱۳۹۰)، توانایی خودمهارگری و تنظیم هیجانات (اسکات و دیگران، ۲۰۰۱)، خوش‌بینی (عباسپور و دیگران، ۲۰۲۰)، شوخ‌طبعی (استوار و دیگران، ۲۰۲۰) و بخشش (فینچام و دیگران، ۲۰۰۴؛ اسمایل و دیگران، ۲۰۰۶؛ زارع و همکاران، ۱۳۹۱).

البته پژوهش‌ها نشان می‌دهند عوامل مؤثر بر رضایت زناشویی در فرهنگ‌های گوناگون، متأثر از آن فرهنگ است (هالفورد و بادنمن، ۲۰۱۳). تعریف و نگرشی که از ازدواج و زندگی زناشویی در یک جامعه وجود دارد، با جوامع

دیگر تفاوت‌های زیاد و گاهی تفاوت بنیادی دارد؛ زیرا روابط زن و شوهر در یک زمینه فرهنگی تعریف می‌شود (هالفورد، ۲۰۰۳) و بحث از خانواده بدون توجه به عوامل فرهنگی، بی‌اعتبار است (شاه‌بهرامی و خزایی، ۱۳۹۲). همچنین عواملی مانند مذهب و معنویت، تفاوت‌های قومی و نژادی و باورهای فرهنگی متفاوت بر روابط زوجین تأثیرگذارند و ازاین‌رو به جرئت می‌توان گفت: ازدواج و رضایت زناشویی مقوله‌ای وابسته به فرهنگ است (لوینسون و ورنر، ۱۹۹۷؛ کارلسون و دیگران، ۱۳۷۸).

شواهد تجربی حاکی از آن است که دین نقش بارزی در روابط خانوادگی ایفا می‌کند (قاسمی و اعتمادی، ۱۳۹۳، به نقل از: ماهونی و دیگران، ۲۰۰۱) و آموزه‌های مذهبی عاملی پیش‌بینی‌کننده و مهم در رضایتمندی زناشویی است (سابی و دیگران، ۲۰۱۴). بهزیستی معنوی (رجبی و همکاران، ۱۳۹۶)، داشتن ارزش‌های مذهبی (سالاری‌فر و همکاران، ۱۳۹۵، به نقل از: فنل، ۲۰۰۷)، دینداری (وید و ویلوسو، ۲۰۱۶)، ایمان و اعتقادات مذهبی محکم زوجین با میزان رضایت آنها از زندگی زناشویی رابطه معناداری دارد (امان و دیگران، ۲۰۱۹).

همگونی دینی و مذهبی (ووسانگ و دیگران، ۲۰۲۰)، همخوانی باورها (خدایاری‌فرد و دیگران، ۲۰۱۳؛ کراپو و دیگران، ۲۰۲۰) و جهت‌گیری مذهبی همسران یکی از عوامل رضایت زناشویی است (جهانگیری کرمی و دیگران، ۲۰۱۸؛ بوژآبادی و دیگران، ۲۰۲۰) و می‌تواند آن را پیش‌بینی کند (سورهبر و دیگران، ۲۰۲۰).

دین سبب می‌شود که زوجین تسامح (تحمل) بیشتری داشته باشند و زندگی زناشویی آنان را به این وسیله تقویت نموده که به آنها کمک کرده است تا درباره نیازهای دیگران فکر کنند، دیگران را بیشتر دوست داشته باشند، بخشنده‌تر باشند، با یکدیگر با احترام رفتار کنند و تعارضات را حل نمایند (امان‌الهی و دیگران، ۱۳۹۶).

محتوای دین اسلام به سه قسم تقسیم می‌شود: عقاید، اخلاق و احکام (ر.ک: مصباح یزدی، ۱۳۸۳، ج۴). در پژوهش‌های گوناگون، نقش اخلاق در تحکیم روابط زوجین، تأیید و بر آن تأکید شده است (فنل، ۱۹۹۳؛ چابکی، ۱۳۹۵). خصوصیات اخلاقی و ارزشی نقش تأثیرگذار و تعیین‌کننده‌ای در زندگی زناشویی ایفا می‌کنند (سیفی قوزلو و دیگران، ۱۳۹۴). همچنین اخلاق و به‌ویژه احترام در تعاملات زناشویی نقش بسزایی در رضایت زناشویی دارد (آرگیل، ۲۰۰۰؛ دانش و حیدریان، ۱۳۸۵؛ فاتحی‌زاده و احمدی، ۱۳۸۴).

دین اسلام آموزه‌های اخلاقی متعددی در رابطه با خانواده دارد و رفتار اخلاقی با خانواده گاهی به صورت مستقیم و گاهی نیز به واسطه آثار دنیوی و اخروی عامل رضایت دانسته شده است. برای نمونه امیرمؤمنان علی﵇ فرمودند: «زن گل بهاری است، نه پیشکار. پس در همه حال با او مدارا کن و با وی به خوبی همنشینی کن تا زندگی‌ات باصفا شود» (صدوق، ۱۴۱۳ق، ج ۳، ص ۵۵۶، ح ۴۹۱۱).

امام صادق﵇ فرمودند: «بخشایش خداوند بر آن بنده‌ای است که با همسرش به نیکی رفتار کند» (همان، ص ۴۴۳، ح ۴۵۳۷).

پیامبر اکرمﷺ نیز فرمودند: «هرکس بر اخلاق بد همسرش شکیبایی ورزد، ثواب شاکران به او عطا گردد» (همان، ج ۴، ص ۱۶، ح ۴۹۶۸). همین سبب شده است پژوهشگران درصدد به‌کارگیری آموزه‌های اسلام برای ارتقای خانواده باشند.

تا کنون، پژوهشگران تلاش‌هایی برای بکارگیری و آزمایش گزاره‌های دینی در افزایش رضایت زناشویی و کارآمدی خانواده انجام داده‌اند، به عنوان نمونه، *منجزی* و همکاران (۱۳۹۱) در یک طرح پژوهشی نیمه‌تجربی مهارت‌های ارتباطی با رویکرد اسلامی را بر روی سی زوج، به مدت شش جلسه نود دقیقه‌ای و یک بار در هفته اجرا کردند. تجزیه و تحلیل داده‌ها نشان دادند آموزش مهارت‌های ارتباطی با رویکرد اسلامی بر بهبود رضایتمندی زناشویی زوج‌ها مؤثر بوده است. همچنین *حمید* (۱۳۸۴) اثربخشی روش‌شناختی رفتاری مذهب‌محور همراه با بازآموزی بخشودگی بر کاهش تعارض‌های زناشویی و افزایش رضایت از زندگی در زوجین را بررسی کردند (سالاری‌فر و همکاران، ۱۳۹۵). نتیجه تحقیق نشان داد پس از اجرای مداخله مزبور، میزان تعارض‌های زناشویی گروه آزمایش کاهش معنادار داشته و رضایت آنان از زندگی نیز افزایش یافته است. در پژوهش *مقصودزاده* و *یونسی* (۱۳۹۲) برخی از دستورات و توصیه‌های دینی، اعم از رفتارهای پسندیده در تعامل همسران، تعاملات اخلاقی و تأمین نیاز همسر، در هشت جلسه به زوجین آموزش داده شد و تحلیل آماری نتایج نشان داد آموزش مسائل دینی موجب افزایش سطح رضایت زناشویی در زوجین می‌گردد.

بررسی این برنامه‌ها نشان می‌دهد که این برنامه‌ها، یا مبتنی بر رویکردی خاص مانند رویکرد حقوقی است یا گزاره‌های دینی را به صورت محدود ـ مثلاً فقط دستورات قرآنی، دستمایه آموزش قرار داده و یا رویکرد خاصی نداشته (منجزی و همکاران، ۱۳۹۱؛ مقصودزاده و یونسی، ۱۳۹۲؛ سالاری‌فر و همکاران، ۱۳۹۵) و شامل همه ابعاد خانواده (شناختی، رفتاری، عاطفی، ساختاری) و همه اعضای خانواده (همسران، فرزندان، اقوام) و همچنین همه ابعاد دین (عقاید، احکام و اخلاق) بوده است.

از سوی دیگر، طبق گزارش «انجمن روان‌پزشکی آمریکا»، مسائل زناشویی و خانوادگی یکی از بالاترین علل مراجعه به درمانگاه‌ها و مراکز مشاوره است (نوابی‌نژاد، ۱۳۸۰) مشکلات زناشویی در همه ازدواج‌ها ـ دست‌کم ـ در برهه‌ای از زمان وجود دارد، لیکن مراجعه به زوج‌درمانگران غالباً آخرین اقدام زوج‌های آشفته است. زوج‌ها در اثر مشکلات زناشویی، فشارهای عاطفی و عوارض جسمی و روانی بسیاری تجربه می‌کنند که با مداخلات پیشگیرانه می‌تواند تا حد زیادی کاهش یابد (عدالتی شاطری و همکاران، ۱۳۸۸).

بسیاری از مشکلات خانواده‌ها به علت نشناختن وظایف، راه‌های برقراری ارتباط و روش حل مسئله است. یکی از راهبردهای مهم حل مسائل خانوادگی، رویکرد روان‌شناختی ـ آموزشی است (سالاری‌فر، ۱۳۸۹).

با توجه به افزایش آمار طلاق و عواقب آن بر زندگی هر یک از زوجین و کودکان و هزینه‌هایی که برای جامعه

به دنبال دارد (پورمحسنی کلوری و همکاران، ۱۳۹۰)، لزوم پیشگیری به وسیله ارتقا و بهبود کیفیت روابط زوج‌ها، متناسب با فرهنگ (مقصودزاده و یونسی، ۱۳۹۲، به نقل از: بوگرا و دِ سیلوا، ۲۰۰۰؛ ابوبکر، ۲۰۰۳) و به‌تبع آن افزایش رضایت زناشویی و در نتیجه، کاسته شدن از میزان طلاق و عواقب سوء آن آشکار می‌گردد.

محققان معتقدند: احتمال اینکه یک زوج تازه ازدواج‌کرده با چند الگوی رفتاری مخرب بتوانند با شرکت در برنامه‌های پیشگیرانه ارتباطشان را حفظ کنند، بیش از زوجی است که سال‌ها در الگوهای منفی ارتباطی قرار گرفته‌اند و اکنون می‌خواهند با کمک زوج‌درمانی رابطه‌شان را ترمیم کنند. علاوه بر این اگر شیوه‌های پیشگیرانه نقشی را که انتظار می‌رود ایفا کنند، بهایی که فرد و اجتماع برای مداخلات درمانی می‌پردازند، تا حد زیادی کاهش می‌یابد (برگر و هانا، ۱۹۹۹).

بنا بر آنچه ذکر شد، در پژوهش حاضر، هدف پژوهشگران ساخت بسته آموزشی «اخلاق زناشویی» و بررسی اثربخشی آن در رضایت زناشویی همسران است.

۱. روش تحقیق

این تحقیق به لحاظ رویکرد، کیفی ـ کمّی و مشتمل بر سه روش است:

اول. روش «تحلیل مفهومی ـ محتوایی» برای به‌دست آوردن مؤلفه‌های تعامل اخلاقی همسران از منابع اسلامی؛ برای این کار از قرآن کریم و منابع روایی رتبه «الف» و «ب» استفاده شد (طباطبائی، ۱۳۹۰).

دوم. روش «توصیفی» (از نوع روش دلفی)؛ برای بررسی روایی محتوایی مؤلفه‌ها از نظر دوازده کارشناس روان‌شناسی و دینی و بسته آموزشی (مطابق نظر ده کارشناس روان‌شناسی و دینی) استفاده شد.

سوم. روش «آزمایشی» (از نوع طرح‌های تک‌آزمودنی) برای بررسی اثربخشی بسته مذکور بر رضایت زناشویی.

جامعه آماری تمام افراد متأهلی بودند که در بازه زمانی اردیبهشت ۱۳۹۹ و مرداد ۱۳۹۹ پس از مشاهده اطلاعیه‌های طرح پژوهشی به «مرکز مشاوره حوزهٔ علمیهٔ قم» مراجعه کردند. روش نمونه‌گیری در این پژوهش، «نمونه‌گیری هدفمند» بود. روال کار چنین بود که ابتدا دوازده زوج به مرکز مشاوره حوزه مراجعه نمودند. سپس با استفاده از پرسشنامه «رضایت زناشویی»، فهرستکار (چک‌لیست) اختلالات روانی و مصاحبه بالینی بدون ساختار، غربال گردیدند و در نهایت، سه زوج پس از احراز دارا بودن ملاک‌های ورود و خروج، رضایت زناشویی متوسط (نمره ترازشده بین ۴۰ تا ۶۰ در پرسشنامه «رضایت زناشویی»)، سلامت روانی، و تک‌همسری (سن کمتر از ۴۵ سال)، وارد دوره آموزشی شدند.

در این پژوهش از نمون‌برگ (فرم) ۴۷ سؤالی پرسشنامه «رضایت زناشویی» انریچ (ENRICH) استفاده شد. هریک از مقیاس‌های این پرسشنامه در ارتباط با یکی از جنبه‌های مهم زندگی زناشویی است. این ابزار همچنین

می‌تواند به‌مثابه یک ابزار تشخیصی برای زوج‌هایی که در جست‌وجوی مشاوره زناشویی و یا به دنبال تقویت رابطه زناشویی هستد، به کار گرفته شود. پرسشنامه ۴۷ سؤالی از ۹ مقیاس به شرح ذیل تشکیل شده است: مسائل شخصیتی، ارتباط زناشویی، حل تعارض، مدیریت مالی، فعالیت‌های اوقات فراغت، رابطه جنسی، فرزندان و فرزندپروری، خانواده و دوستان، جهت‌گیری مذهبی.

اولسون و *اولسون* (۱۹۹۷) اعتبار این پرسشنامه را با روش ضریب آلفای کرونباخ ۰/۹۲ گزارش کرده‌اند. ضریب اعتبار کل پرسشنامه «رضایت زناشویی» در پژوهش‌های داخلی با ضریب آلفای کرونباخ در پژوهش‌های گوناگون، *مهدویان* (۱۳۷۶) ۰/۹۴، *سلیمانیان* (۱۳۷۳) ۰/۹۳، *حق‌شناس* (۱۳۷۸) ۰/۸۹ و *به‌پژوه رمضانی* (۱۳۸۴) ۰/۹۲ گزارش شده است (لعل‌بخش و همکاران، ۱۳۹۰).

پرسشنامه انریچ از روایی ملاک خوبی برخوردار است (ثنایی، ۱۳۸۷). در این پرسشنامه نمره ترازشده کمتر از ۴۰ نشانه نارضایتی و نمره ترازشده بین ۴۰ تا ۶۰ رضایت نسبی و متوسط و نمره ترازشده بالاتر از ۶۰ نشانه رضایت زیاد است (تیرگری و همکاران، ۱۳۸۵).

فهرستکار نشانه‌های اخلالات روانی (SCL-90-R) دارای ۹۰ گویه با یک مقیاس لیکرت پنج درجه‌ای (هیچ، کم، تاحدی، زیاد، خیلی زیاد) است. نمون‌برگ نهایی این آزمون در سال ۱۹۷۶ توسط *دروگاتیس* و دیگران ارائه شد. این آزمون برای ارزشیابی علائم روانی است و به وسیله مراجع گزارش می‌شود و برای نشان دادن جنبه‌های روان‌شناختی بیماران جسمی و روانی طرح‌ریزی گردیده است. با استفاده از این آزمون می‌توان افراد سالم را از افراد بیمار تشخیص داد. سازندگان این فهرستکار اعتبار درونی آن را با استفاده از ضریب آلفا، رضایت‌بخش گزارش کرده‌اند. درباره روایی پرسشنامه، پژوهش‌های گوناگون بیشترین همبستگی را برای افسردگی (۰.۷۳) و کمترین آن را برای ترس‌های مرضی (۰.۳۶) گزارش کرده‌اند (فتحی آشتیانی و داستانی، ۱۳۹۰، به نقل از: دروگاتیس و کلیری، ۱۹۷۷).

ازجمله ابزارهای استفاده‌شده در پژوهش حاضر، بسته آموزشی «اخلاق زناشویی اسلامی» ارائه شده توسط محقق است. این بسته از نه مؤلفه «بخشش»، «صبر»، «مدارا»، «یاری کردن»، «آراستگی ظاهری»، «رفتار جنسی»، «محبت»، «تکریم» و «خوش‌خلقی» تشکیل شده است. مؤلفه‌های مذکور به روش «تحلیل محتوا» و از قرآن کریم و روایات کتب روایی دسته اول شیعه به‌دست آمده و شاخص روایی محتوا (CVI) و نسبت روایی محتوا (CVR) در آنها توسط دوازده کارشناس بررسی و تأیید (CVI=1 , CVR=0.98) شده است. مؤلفه‌های مذکور پس از تأیید، به یک بسته آموزشی تبدیل شده و شاخص روایی محتوا (CVI) و نسبت روایی محتوا (CVR) در آن توسط ده کارشناس بررسی و تأیید (CVI=1 , CVR=0.95) شده است.

بسته مذکور در قالب یک دوره آموزشی کوتاه‌مدت ساختاریافته و دارای دستورالعمل و در هفت جلسه یک و نیم ساعته در هفته و به صورت سخنرانی، مشارکتی و تکلیف‌مدار ارائه گردید. هر جلسه شامل بررسی

فعالیت‌های خانگی، آموزش مبحث جدید، تمرین‌های رفتاری درون‌جلسه‌ای و واگذاری فعالیت‌های خانگی بود. راهبردهای به‌کار رفته در بسته «آموزشی اخلاق زناشویی اسلامی» شامل راهبردهای رفتاری، شناختی و هیجانی است و فنون (آگاهی‌بخشی، چالش فکری، فعال کردن عقل خداسو، جابه‌جایی نقش، ارتباط معنوی، تمرکز بر احساسات غیرجنسی) به شیوه‌های کلامی، تصویری، بحث، ارائه نوشتاری، به‌کارگیری کاربرگ‌ها و برانگیختگی هیجانی ارائه گردیدند.

جدول ۱: محتوا و فنون به کار رفته در بسته آموزشی

جلسه	هدف	فنون رفتاری
جلسه اول: کلیات	معارفه، شیوه برگزاری جلسات، معرفی قوانین جلسات، آشنایی با رضایت زناشویی، کارآمدی خانواده، اصول اخلاق اسلامی و اخلاق اجتماعی، اخلاق زناشویی اسلامی	سخنرانی، پرسش و پاسخ، چالش فکری
جلسه دوم: بخشش	ایجاد انگیزه و توانمندسازی همسران در افزایش بخشش	آگاهی‌بخشی، جابه‌جایی نقش، فعال کردن عقل خداسو
جلسه سوم: سازگاری	ایجاد انگیزه و توانمندسازی همسران در افزایش مدارا و صبر	آگاهی‌بخشی، جابه‌جایی نقش، فعال‌کردن عقل خداسو
جلسه چهارم: یاری کردن	ایجاد انگیزه و توانمندسازی همسران در افزایش یاری همسر	آگاهی‌بخشی، کشف نیازهای همسر، فعال کردن عقل خداسو، رابطه معنوی با پروردگار
جلسه پنجم: رفتار جنسی	آشنایی با رفتارجنسی و مهارت در رابطه جنسی	آگاهی‌بخشی، چالش فکری، تمرکز بر احساسات غیرجنسی
جلسه ششم: رفتار جنسی	آشنایی با رفتار جنسی و مهارت در رابطه جنسی	آگاهی‌بخشی، تمرکز بر احساسات غیرجنسی
جلسه هفتم: مودت	ایجاد انگیزه و توانمندسازی همسران در افزایش ابراز محبت، تکریم و خوش‌خلقی	آگاهی‌بخشی، ایجاد هماهنگی در ارائه و دریافت محبت، تکریم و خوش‌خلقی

۲. یافته‌ها

۲-۱. توصیف کلی نتایج پرسشنامه «رضایت زناشویی» انریچ

یافته‌های جدول (۲) نشان می‌دهد همه زوج‌های شرکت‌کننده در پیش‌آزمون از رضایت زناشویی متوسط برخوردار بوده‌اند؛ اما نتایج در مرحله کارآزمایی، براساس پرسشنامه «رضایت زناشویی» مذکور تغییر کرده است، به‌گونه‌ای‌که رضایت زناشویی هر سه زوج شرکت‌کننده از رضایت متوسط بالاتر رفته و برخی از شرکت‌کنندگان در وضعیت رضایت زیاد قرار گرفته‌اند.

همچنین طبق جدول (۲) درصد بهبودی شرکت‌کنندگان در شاخص MBLR3، ۷ تا ۲۴ درصد بوده است. درصد بهبودی کل شرکت‌کنندگان نیز ۱۴ درصد به‌دست آمده است. روند نمرات در جلسه پیگیری یک‌ماهه برای همه شرکت‌کنندگان، در مقایسه با نمره میانگین کل کارآزمایی، روند صعودی داشته است.

جدول ۲: نمرات شرکت‌کنندگان در پرسشنامه «رضایت زناشویی» انریچ

	زوج شرکت‌کننده اول		زوج شرکت‌کننده دوم		زوج شرکت‌کننده سوم	
	آقا	خانم	آقا	خانم	آقا	خانم
خط پایه اول	۱۹۰	۱۶۲	۱۷۶	۱۷۴	۱۷۷	۱۴۱
خط پایه دوم	۱۶۴	۱۴۱	۱۷۵	۱۷۰	۱۷۴	۱۳۴
خط پایه سوم	۱۸۹	۱۵۸	۱۶۹	۱۶۳	۱۷۳	۱۳۴
خط پایه چهارم	–	–	۱۶۷	۱۶۱	۱۸۲	۱۴۷
خط پایه پنجم	–	–	۱۷۶	۱۶۹	۱۸۱	۱۴۲
خط پایه ششم	–	–	–	–	۱۶۷	۱۳۶
خط پایه هفتم	–	–	–	–	۱۵۹	۱۳۶
میانگین کل	۱۸۱	۱۵۳.۷	۱۷۲.۶	۱۶۷.۴	۱۷۳.۲	۱۳۸.۵
میانگین سه نقطه پایانی	۱۸۱	۱۵۳.۷	۱۷۰.۶	۱۶۴.۳	۱۶۹	۱۳۸
جلسه اول مداخله	۱۹۷	۱۵۱	۱۷۲	۱۸۰	۱۶۲	۱۵۲
جلسه دوم مداخله	۲۲۲	۱۵۶	۱۷۶	۱۷۶	۱۶۹	۱۶۶
جلسه سوم مداخله	۲۰۹	۱۷۰	۱۷۳	۱۷۲	۱۷۲	۱۷۵
جلسه چهارم مداخله	۲۱۷	۱۸۳	۱۷۷	۱۷۴	۱۷۰	۱۷۴
جلسه پنجم مداخله	۲۲۱	۱۸۳	۱۷۲	۱۷۵	۱۷۹	۱۷۸
جلسه ششم مداخله	۲۱۴	۱۸۶	۱۸۵	۱۸۴	۱۸۷	۱۷۹
جلسه هفتم مداخله	۲۱۹	۱۸۵	۱۹۱	۱۸۳	۱۸۳	۱۸۸
میانگین کل	۲۱۴.۱	۱۷۳.۴	۱۷۸	۱۷۷.۷	۱۷۴.۶	۱۷۳.۱
میانگین سه نقطه پایانی	۲۱۸	۱۸۴.۷	۱۸۲.۷	۱۸۰.۷	۱۸۳	۱۸۱.۷
درصد بهبودی (MBLR3)	۱۷	۱۷	۷	۹	۸	۲۴
درصد بهبودی کلی	۱۴					
جلسه پیگیری یک‌ماهه	۲۲۳	۲۰۶	۲۰۳	۱۹۶	۱۹۳	۱۸۳

۲-۲. تحلیل دیداری درون‌موقعیتی نتایج پرسشنامه «رضایت زناشویی»

مطابق اطلاعات مندرج در جدول (۳) تعداد جلسات خط پایه برای شرکت‌کنندگان ـ به ترتیب ـ عبارت است از: زوج اول ۳ جلسه، زوج دوم ۵ جلسه، و زوج سوم ۷ جلسه و تعداد جلسات مرحله کارآزمایی برای هر سه زوج ۷ جلسه بوده است.

همان‌گونه که در جدول (۳) مشاهده می‌شود، تمام داده‌های مرحله خط پایه در محفظه ثبات قرار داشته و این نشان‌دهنده صحت شروع مرحله کارآزمایی در خصوص هریک از زوج‌های شرکت‌کننده بوده است. وضعیت تغییر سطح در این مرحله در همه شرکت‌کنندگان کاهشی بوده (غیر از زوج سوم، خانم) و این نشان‌دهنده بدتر شدن وضعیت آنها بدون انجام کارآزمایی است.

براساس جدول (۳) در مرحله کارآزمایی، وضعیت نسبی سطح درخصوص همه زوج‌های شرکت‌کننده افزایشی و در بازه ۲+ تا ۲۱+ بوده است. وضعیت تغییر مطلق سطح نیز در همه شرکت‌کنندگان افزایشی و در بازه ۱۲+ تا

۳۶+ بوده و این نشان‌دهنده بهتر شدن وضعیت هر سه زوج شرکت‌کننده با اجرای کارآزمایی است. همچنین داده‌ها در مرحله کارآزمایی، برای همه شرکت‌کنندگان در محدوده محفظه ثبات قرار داشته و بنابراین وضعیت افزایش سطح باثبات بوده است.

همچنین براساس یافته‌های جدول (۳) و نمودارهای ۲، ۴ و ۶ وضعیت روند در مرحله خط پایه برای همه زوج‌های شرکت‌کننده اولاً، کاهشی و ثانیاً، باثبات بوده است. وضعیت روند در مرحله کارآزمایی هم برای همه زوج‌های شرکت‌کننده افزایشی و باثبات بوده و تغییرات معناداری به وجود آورده است. در رابطه با یکی از شرکت‌کنندگان (یعنی خانم در زوج سوم) اگرچه تغییرات نسبی سطح در مرحله خط پایه، وضعیت افزایشی (۲+) را نشان می‌دهد، اما با توجه به اینکه اولاً، تغییرات مطلق سطح با شدت بیشتری (۱۳−) کاهشی است و ثانیاً، با توجه به اینکه تغییرات نسبی سطح براساس میانه به‌دست‌آمده، در کل می‌توان وضعیت تغییر سطح را کاهشی در نظر گرفت.

جدول ۳: متغیرهای تحلیل دیداری درون‌موقعیتی شرکت‌کنندگان در پرسشنامه «رضایت زناشویی»

موقعیت	مرحله خط پایه						مرحله کارآزمایی					
شرکت‌کننده	زوج اول		زوج دوم		زوج سوم		زوج اول		زوج دوم		زوج سوم	
	آقا	خانم	آقا	خانم	آقا	خانم	آقا	خانم	آقا	خانم	آقا	خانم
تعداد جلسه	۳	۳	۵	۵	۷	۷	۷	۷	۷	۷	۷	۷
سطح												
میانگین	۱۸۱	۱۵۳.۷	۱۷۲.۶	۱۶۷.۴	۱۳۸.۵	۱۷۳.۲	۲۱۴.۱	۱۷۳.۴	۱۷۸	۱۷۷.۷	۱۷۴.۶	۱۷۳.۱
میانگین سه نقطه پایانی	۱۸۱	۱۵۳.۷	۱۷۰.۶	۱۶۴.۳	۱۳۸	۱۶۹	۲۱۸	۱۸۴.۷	۱۸۲.۷	۱۸۰.۷	۱۸۳	۱۸۱.۷
میانه کل	۱۸۹	۱۵۸	۱۷۵	۱۶۹	۱۳۶	۱۷۴	۲۱۷	۱۸۳	۱۷۶	۱۷۶	۱۷۲	۱۷۵
میانه نیمه اول	۱۷۷	۱۵۱.۵	۱۷۵	۱۷۰	۱۳۴	۱۷۴	۲۱۵.۵	۱۶۳	۱۷۴.۵	۱۷۴	۱۷۰.۵	۱۷۰.۵
میانه نیمه دوم	۱۷۶.۵	۱۴۹.۵	۱۶۹	۱۶۳	۱۳۶	۱۶۷	۲۱۷.۵	۱۸۴.۵	۱۷۸.۵	۱۷۹.۵	۱۸۳	۱۷۸.۵
تغییر نسبی سطح	−۰.۵	−۲	−۶	−۷	+۲	−۷	+۲	+۲۱.۵	+۴	+۵.۵	+۱۲.۵	+۸
تغییر مطلق سطح	−۲۶	−۲۱	−۹	−۱۱	−۱۳	−۲۳	+۲۵	+۳۵	+۱۹	+۱۲	+۲۵	+۳۶
وضعیت تغییر سطح	کاهش	کاهش	کاهش	کاهش	کاهش	کاهش	افزایش	افزایش	افزایش	افزایش	افزایش	افزایش
تغییرپذیری												
دامنه نمرات	۱۹۰−۱۶۴	۱۶۲−۱۴۱	۱۷۶−۱۶۷	۱۷۴−۱۶۱	۱۴۷−۱۳۴	۱۸۲−۱۵۹	۲۲۲−۱۹۷	۱۸۶−۱۵۱	۱۹۱−۱۷۲	۱۸۴−۱۷۲	۱۸۷−۱۶۲	۱۸۸−۱۵۲
محفظه ثبات	۱۴۱.۷ − ۲۳۶.۲	۱۱۸.۵ − ۱۹۷.۵	۱۳۱.۲ − ۲۱۸.۷	۱۲۶.۷ − ۲۱۱.۲	۱۰۲ − ۱۷۰	۱۳۰.۵ − ۲۱۷.۵	۱۶۹.۷ − ۲۶۴.۲	۱۴۳.۵ − ۲۲۲.۵	۱۳۲.۲ − ۲۱۹.۷	۱۳۳.۷ − ۲۱۸.۲	۱۲۸.۵ − ۲۱۵.۵	۱۴۱ − ۲۰۹
درصد داده‌های محفظه ثبات	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰
وضعیت محفظه ثبات	با ثبات	با ثبات	با ثبات	با ثبات	با ثبات	با ثبات	با ثبات	با ثبات	با ثبات	با ثبات	با ثبات	با ثبات
روند												
جهت	کاهشی	کاهشی	کاهشی	کاهشی	کاهشی	کاهشی	افزایشی	افزایشی	افزایشی	افزایشی	افزایشی	افزایشی
درصد داده‌های محفظه ثبات	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰
درجه	با ثبات	با ثبات	با ثبات	با ثبات	با ثبات	با ثبات	با ثبات	با ثبات	با ثبات	با ثبات	با ثبات	با ثبات

نمودار ۱: نمرات زوج اول در پرسشنامه «رضایت زناشویی» در مرحله‌های خط پایه، کارآزمایی و پیگیری

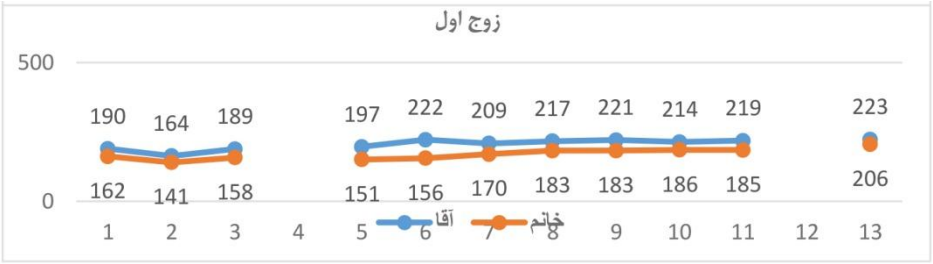

نمودار ۲: خط روند و محفظه ثبات زوج اول (آقا) در پرسشنامه «رضایت زناشویی» در مرحله‌های خط پایه، کارآزمایی و پیگیری

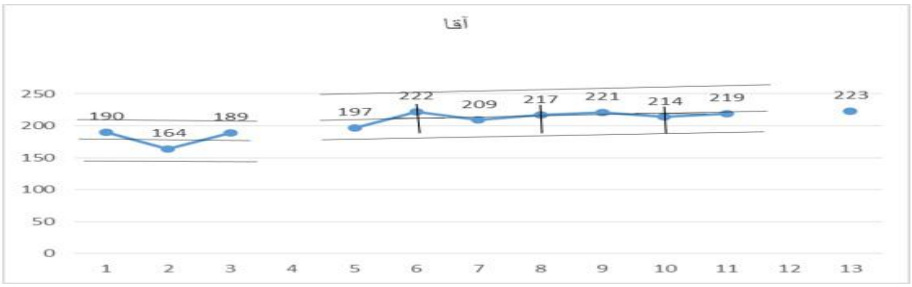

نمودار ۳: خط روند و محفظه ثبات زوج اول (خانم) در پرسشنامه «رضایت زناشویی» در مرحله‌های خط پایه، کارآزمایی و پیگیری

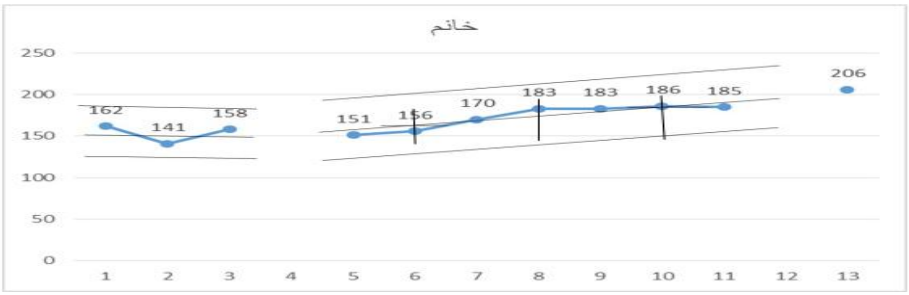

نمودار ٤: نمرات زوج دوم در پرسشنامه «رضایت زناشویی» در مرحله‌های خط پایه، کارآزمایی و پیگیری

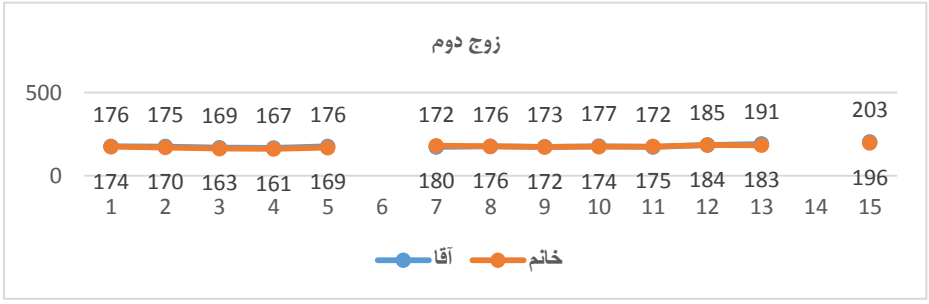

نمودار ۵: خط روند و محفظه ثبات زوج دوم (آقا) در پرسشنامه «رضایت زناشویی» در مرحله‌های خط پایه، کارآزمایی و پیگیری

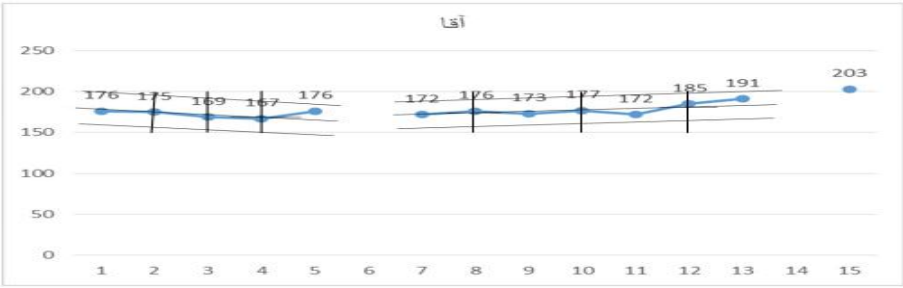

نمودار ٦: خط روند و محفظه ثبات زوج دوم (خانم) در پرسشنامه «رضایت زناشویی» در مرحله‌های خط پایه، کارآزمایی و پیگیری

نمودار ۷: نمرات زوج سوم (خانم) در پرسشنامه «رضایت زناشویی» در مرحله‌های خط پایه، کارآزمایی و پیگیری

نمودار ۸: خط روند و محفظه ثبات زوج سوم (آقا) در پرسشنامه «رضایت زناشویی» در مرحله‌های خط پایه، کارآزمایی و پیگیری

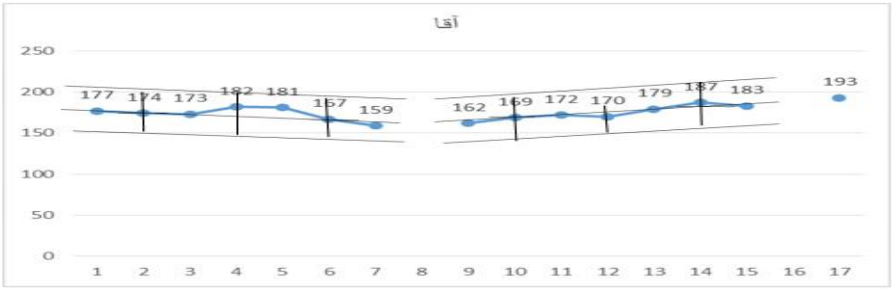

نمودار ۹: خط روند و محفظه ثبات زوج سوم (خانم) در پرسشنامه «رضایت زناشویی» در مرحله‌های خط پایه، کارآزمایی و پیگیری

۳-۲. تحلیل دیداری بین موقعیتی نتایج پرسشنامه «رضایت زناشویی»

مطابق اطلاعات ارائه‌شده در جدول (۴) و نمودارهای ۲، ۴ و ۶ تغییر سطح نسبی که نشان‌دهنده تغییرات تدریجی از مرحله خط پایه به مرحله کارآزمایی است، در همه افراد شرکت‌کننده، افزایشی بوده است. تغییر سطح مطلق که به علت نشان دادن تغییرات ناگهانی از مرحله خط پایه به مرحله کارآزمایی از آن استفاده می‌شود (نوفرستی و حسن آبادی، ۱۳۹۷) نیز در چهار تن از شرکت‌کنندگان افزایشی و در زوج اول (خانم) و زوج دوم (آقا) کاهشی بوده است. البته افزایش تغییرات در سطح میانگین، بهترین اطلاعات را در اختیار ما قرار می‌دهد؛ زیرا میانگین از همه داده‌ها تأثیر می‌پذیرد و تغییرات در سطح میانه که برخلاف میانگین، کمتر تحت تأثیر داده‌های بسیار بزرگ یا بسیار کوچک است (همان)، بسیار چشم‌گیر بوده است، به‌گونه‌ای‌که شاهد تغییرات تقریباً ۳۰ نمره‌ای (متوسط نمره میانه و میانگین) در زوج اول (آقا) و تغییرات تقریباً ۲۰ نمره‌ای در زوج اول (خانم) و ۳۵ نمره‌ای در زوج سوم (خانم) در سطح کارآزمایی در مقایسه با سطح خط پایه هستیم.

این تغییرات برای زوج دوم (آقا و خانم) نیز در حد تقریباً ۳ و ۸ نمره بوده است. فقط زوج سوم (آقا) در تغییر سطح میانه روند کاهشی داشته و در تغییر سطح میانگین روند افزایشی ضعیف داشته است. البته با توجه به روند افزایشی میانگین، می‌توان در کل نتیجه گرفت که تغییر حاصل شده (کراچویل و دیگران، ۲۰۱۰) و روند این شرکت‌کننده نیز افزایشی بوده است. بنابراین براساس نتایج پرسشنامه «رضایت زناشویی» تغییرات سطح در هر سه زوج شرکت‌کننده رخ داده و این تغییرات همگی افزایشی بوده‌اند.

تحلیل روند بین‌موقعیتی اطلاعات بیشتری در زمینه تأیید اثرات کارآزمایی در اختیار ما قرار خواهد داد. همان‌گونه که در جدول (۴) و نمودارهای ۳، ۶ و ۹ مشاهده می‌شود، وضعیت رضایت زناشویی همه شرکت‌کنندگان ـ غیر از زوج سوم، خانم ـ در خط پایه کاهشی بوده و روند وضعیت همه آنها در مرحله کارآزمایی افزایشی بوده است.

نکته قابل توجه در وضعیت این روندها، باثبات بودن آنهاست. به عبارت دیگر همه داده‌های مرحله کارآزمایی درخصوص تمام شرکت‌کنندگان درون محفظهٔ ثبات روند بوده است. و ثبات نتایج در مرحله کارآزمایی می‌تواند شاهدی بر یک کارآزمایی موفقیت‌آمیز باشد.

در رابطه با وضعیت رضایت زناشویی زوج سوم (خانم) که در مرحله خط پایه نیز افزایشی بوده است، با توجه به بزرگی نمره تغییر سطح میانه (از مرحله خط پایه ۱۳۶ به مرحله کارآزمایی ۱۷۵) و بزرگی نمره تغییر سطح میانگین (از مرحله خط پایه ۱۳۸.۵ به مرحله کارآزمایی ۱۷۳.۵)، می‌توان ادعا کرد که روند افزایشی در خط پایه در مرحله کارآزمایی تشدید شده و افزایش زیاد آن به علت اثربخشی بالای کارآزمایی بوده است.

جدول ٤: متغیرهای تحلیل دیداری بین موقعیتی شرکت‌کنندگان در پرسشنامه «رضایت زناشویی»

شرکت‌کنندگان	زوج اول		زوج دوم		زوج سوم	
	آقا	خانم	آقا	خانم	آقا	خانم
تغییرات سطح مرحله خط پایه (A) به مرحله کارآزمایی (B)						
تغییر سطح نسبی	۳۹	۱۳.۵	۵.۵	۱۱	۳.۵	۳۴.۵
وضعیت	افزایشی	افزایشی	افزایشی	افزایشی	افزایشی	افزایشی
تغییر سطح مطلق	۸	-۷	-۴	۱۱	۳	۱۶
وضعیت	افزایشی	کاهشی	کاهشی	افزایشی	افزایشی	افزایشی
تغییر سطح میانه	۲۸	۲۵	۱	۷	-۲	۳۹
وضعیت	افزایشی	افزایشی	افزایشی	افزایشی	کاهشی	افزایشی
تغییر سطح میانگین	۳۳.۱	۱۹.۷	۵.۴	۱۰.۳	۱.۴	۳۴.۶
وضعیت	افزایشی	افزایشی	افزایشی	افزایشی	افزایشی	افزایشی
تغییر روند مرحله خط پایه (A) به مرحله کارآزمایی (B)						
مسیر روند	کاهشی- افزایشی	کاهشی- افزایشی	کاهشی- افزایشی	کاهشی- افزایشی	کاهشی- افزایشی	افزایشی- افزایشی
وضعیت	بدتر شونده - بهتر شونده	بدتر شونده - بهتر شونده	بدتر شونده - بهتر شونده	بدتر شونده - بهتر شونده	بدتر شونده - بهتر شونده	بهتر شونده - بهتر شونده
درجه	با ثبات – باثبات	با ثبات – باثبات	با ثبات – باثبات	با ثبات – باثبات	با ثبات – باثبات	با ثبات – باثبات

٤-۲. اندازه اثر مداخله براساس پرسشنامه «رضایت زناشویی»

برای پژوهش حاضر از سه شاخص متفاوت برای بررسی اندازه اثر کارآزمایی استفاده شده است: درصد داده‌های غیرهمپوش (PND)، درصد تمام داده‌های غیرهمپوش (PAND)، تفاوت نرخ بهبود (IRD).

یافته‌های جدول (۵) نشان‌دهنده آن است که بیشتر شاخص‌های مذکور درخصوص زوج شرکت‌کننده اول (آقا و خانم)، زوج شرکت‌کننده دوم (خانم) و زوج شرکت‌کننده سوم (خانم) حکایت از متوسط، بالا و بسیار بالا بودن اندازه اثر کارآزمایی بسته آموزشی «اخلاق زناشویی اسلامی» در افزایش رضایت زناشویی براساس پرسشنامه «رضایت زناشویی» دارد. البته این موضوع درخصوص زوج شرکت‌کننده دوم (آقا) و زوج شرکت‌کننده سوم (آقا) در سطح متوسط به پایین است. بنابراین برایند اثربخشی مداخله در شاخص‌های مذکور نشان از اثربخشی متوسط به بالای کارآزمایی دارد.

جدول ۵: محاسبه اندازه اثر برای زوج‌های شرکت‌کننده در پرسشنامه «رضایت زناشویی»

شاخص محاسبه	زوج اول				زوج دوم				زوج سوم			
	آقا	وضعیت	خانم	وضعیت	آقا	وضعیت	خانم	وضعیت	آقا	وضعیت	خانم	وضعیت
PND	۱۰۰	بسیار موثر	۷۱	نسبتا موثر	۵۷	مشکوک	۸۶	نسبتا موثر	۲۹	بی‌اعتبار	۱۰۰	بسیار موثر
PAND	۱۰۰	بسیار موثر	۷۱	نسبتا موثر	۴۲	مشکوک	۷۱	نسبتا موثر	۲۹	بی‌اعتبار	۱۰۰	بسیار موثر
IRD	۱۰۰	بسیار بالا	۴۳	کم	۱۴	بسیار کم	۷۱	بالا	۱۴	بسیار کم	۱۰۰	بسیار بالا

بحث و نتیجه‌گیری

هدف پژوهش حاضر بررسی اثربخشی اخلاق زناشویی اسلامی در ارتقای رضایت زناشویی بود. منظور از «اخلاق زناشویی اسلامی» تعاملات رفتاری همسران مطابق گزاره‌های اخلاقی موجود در دین اسلام (آیات و روایات) است. اخلاق زناشویی اسلامی از حیث تأثیر در کمال و سعادت انسان، در دسته «اخلاق فضیلت» قرار دارد و از حیث طرف رابطه، در دسته «اخلاق اجتماعی» واقع شده است.

مؤلفه‌های اخلاق زناشویی اسلامی با روش «تحلیل محتوا» از منابع اسلامی به‌دست آمد و بسته اخلاق زناشویی مبتنی بر آن ساخته شد. روایی محتوایی مؤلفه‌ها و بسته آموزشی مبتنی بر آنها براساس شاخص روایی محتوا (CVI) و نسبت روایی محتوا (CVR) توسط کارشناسان تأیید گردید. سپس بسته مذکور با یک طرح آزمایشی از نوع تک‌آزمودنی با خط پایه چندگانه بر روی سه زوج اجرا گردید و تحلیل نتایج نشان داد سطح رضایت زناشویی شرکت‌کنندگان به صورت معناداری تغییر کرده است.

به اعتقاد محققان (رفیعی هنر و دیگران، ۱۳۹۷؛ آندرسون و کیم، ۲۰۰۳) برای اثبات اینکه تغییرات مشاهده‌شده نتیجه مداخله است، باید سه موضوع «پیش‌بینی»، «تأیید» و «تکرار» اثبات شود. اگر پیش‌بینی درست

باشد باید بدون انجام کارآزمایی، سطح پاسخ‌دهی مورد مشاهده در خط پایه، در همان سطح ادامه یابد. تأیید با مقایسه سطح پاسخ‌دهی شرکت‌کنندگان در مرحله کارآزمایی نسبت به سطح موجود در خط پایه به‌دست می‌آید و تکرارپذیری هم با تکرار اثر مشاهده‌شده کارآزمایی در فرد اول، با فرد دوم و سوم اثبات می‌شود.

اکنون با توجه به روند کاهشی خط پیشرفت در خط پایه شرکت‌کنندگان در پژوهش حاضر، می‌توان به‌طور کامل «پیش‌بینی» کرد درصورتی‌که کارآزمایی آغاز نمی‌شد، سطح رضایت زناشویی همچنان ادامه پیدا می‌کرد، و با توجه به اینکه کارآزمایی انجام گرفته روند کاهشی در خط پایه شرکت‌کنندگان را معکوس کرده است، می‌توان از وجود «تأیید» سخن به میان آورد.

از سوی دیگر با توجه به آنکه در پژوهش حاضر وقتی کارآزمایی درخصوص زوج شرکت‌کننده اول آغاز شده، پاسخ‌دهی زوج شرکت‌کننده دوم در خط پایه ثابت باقی مانده است، پیش‌بینی عدم تغییر در صورت عدم مداخله اثبات می‌شود. همچنین ازآن‌روکه تغییر معناداری درخصوص زوج شرکت‌کننده دوم که هنوز کارآزمایی درخصوص آنها شروع نشده، مشاهده نگردیده، دلیل بر آن است که تغییر درخصوص زوج شرکت‌کننده اول در اثر کارآزمایی بوده است. در ادامه، کارآزمایی درخصوص زوج شرکت‌کننده دوم هنگامی آغاز شده که پاسخ‌دهی به کارآزمایی درخصوص زوج شرکت‌کننده اول ادامه داشته است.

این موضوع شرایط پیش‌بینی و اثبات بیشتر را به واسطه مقایسه پاسخ‌دهی دو زوج شرکت‌کننده اول و دوم با زوج شرکت‌کننده سوم که هنوز در مرحله خط پایه است، فراهم ساخته است. در نهایت، چون کارآزمایی بر زوج شرکت‌کننده دوم هم به‌طور مشابه تأثیر گذاشته است، «تکرارپذیری» هم اثبات می‌شود؛ یعنی اثر مشاهده شده کارآزمایی درخصوص زوج اول، در زوج دوم نیز تکرار شده و تکرار این موضوع درخصوص زوج سوم نیز تکرارپذیری را تقویت کرده است.

با توجه به اینکه اخلاق زناشویی در پژوهش حاضر برگرفته از دین است، از این نظر، پژوهش حاضر همسو با پژوهش‌های *وید* و *ویلوسو*، ۲۰۱۶؛ *جهانگیری کرمی* و دیگران، ۲۰۱۸؛ *امان* و دیگران، ۲۰۱۹؛ *سورهبر* و دیگران، ۲۰۲۰؛ *ووسانگ* و دیگران، ۲۰۲۰؛ *رجبی* و دیگران، ۱۳۹۶ است که به ارتباط مثبت دین با رضایت زناشویی و نقش دین در افزایش رضایت زناشویی پرداخته‌اند.

در سال‌های اخیر چند برنامه آموزش خانواده با نگاه دینی طراحی و اجرا شده‌اند (آقاپور و دیگران، ۱۳۹۰؛ منجزی و همکاران، ۱۳۹۱؛ مقصودزاده و یونسی، ۱۳۹۲؛ سالاری‌فر و همکاران، ۱۳۹۵). بررسی این برنامه‌ها نشان می‌دهد که این برنامه‌ها، یا مبتنی بر رویکردی خاص مانند رویکرد حقوقی است یا گزاره‌های دینی را به صورت محدود ـ مثلاً فقط دستورات قرآنی (آقاپور و دیگران، ۱۳۹۰) ـ دستمایه آموزش قرار داده و یا رویکرد خاصی نداشته (منجزی و همکاران، ۱۳۹۱؛ مقصودزاده و یونسی، ۱۳۹۲؛ سالاری‌فر و همکاران، ۱۳۹۵) و شامل همه ابعاد

خانواده (شناختی، رفتاری، عاطفی، ساختاری) و همه اعضای خانواده (همسران، فرزندان، اقوام) و همچنین همه ابعاد دین (عقاید، احکام و اخلاق) بوده است.

همچنین در طول سال‌های اخیر، محققان داخلی و خارجی به مبحث «اخلاق» در رابطه همسران پرداخته و برخی از مؤلفه‌های اخلاقی در روابط همسران را مطالعه نموده و اثربخشی آنها را در رضایت زناشویی، سازگاری، صمیمیت و دیگر متغیرهای مرتبط بررسی کرده‌اند. اما بسته «اخلاق زناشویی اسلامی» که در پژوهش حاضر ارائه شده، از چهار جهت با تحقیقات پیشین متفاوت است:

اول. در بیشتر پژوهش‌های پیشین، مؤلفه‌های اخلاقی در روابط زوجین به صورت تک‌مؤلفه بررسی گردیده است (میشل، ۱۹۹۱؛ دانش و حیدریان، ۱۳۸۵؛ آقاپور و همکاران، ۱۳۹۰؛ سیفی قوزلو و همکاران، ۱۳۹۲؛ موحدی و دیگران، ۱۳۹۳) و نه یک مجموعه اخلاقی منسجم؛ به این معنا که این پژوهش‌ها فقط به بررسی یک مؤلفه اخلاقی (مانند بخشش یا احترام) پرداخته‌اند و رابطه آن را با دیگر متغیرها بررسی نموده‌اند.

دوم. برخی از مؤلفه‌های موجود در بسته «اخلاق زناشویی اسلامی» (در پژوهش حاضر) برای اولین بار بررسی گردیده است؛ مانند یاری‌کردن، آراستگی ظاهری و خوش‌خلقی.

سوم. در زمینه بررسی و به‌کارگیری گزاره‌های اخلاقی، مخاطب این پرسشنامه همسران بوده‌اند و نه مطلق گزاره‌های اخلاقی موجود در متون دینی.

چهارم. این بسته اخلاقی دستورالعمل‌های آموزشی ارائه می‌دهد. در پژوهش حاضر، تمام مؤلفه‌ها از قالب گزاره‌های ساده و نصیحت‌گونه و آموزش صرف خارج شده و به صورت دستورالعمل‌های استاندارد شده و تأیید گردیده توسط کارشناسان و با کمک فنون به شرکت‌کنندگان ارائه شده‌اند.

پژوهش حاضر مانند دیگر پژوهش‌ها محدودیت‌هایی داشت؛ از جمله اینکه پژوهش‌های تک‌آزمودنی به سبب تعداد کم شرکت‌کنندگان، قابلیت تعمیم‌پذیری داده‌ها به جمعیت‌ها و موقعیت‌های دیگر را نداشت و همین موجب کاهش روایی بیرونی پژوهش می‌گردد. همچنین پژوهش حاضر کاملاً واپایش نشده است و نمی‌توان اثر عوامل دیگر (مانند گذشت زمان، اثر مربی، یا اثر شرایط کارآزمایی) را به صورت کامل نادیده گرفت.

منابع

امان‌الهی، عباس و همکاران، ۱۳۹۶، «بررسی مدل پیشنهادی رابطه دلبستگی به خدا و رضایت زناشویی با میانجی‌گری معنویت زناشویی و بهزیستی معنوی در کارکنان زن اداره‌های دولتی شهر اهواز»، ***روان‌شناسی و دین***، ش ۳۷، ص ۱۰۵-۱۲۲.

آزادی فرد، صدیقه و رزیتا امانی، ۱۳۹۵، «رابطه باورهای ارتباطی و سبک‌های حل تعارض با رضایت زناشویی»، ***روانشناسی بالینی و شخصیت***، ش۲۷، ص۳۹-۴۷.

آقاپور، اسلام و همکاران، ۱۳۹۰، «بررسی رابطه بین دستورات قرآنی با رضایتمندی زناشویی در خانواده (مطالعه موردی: خانواده‌های ساکن شهر مرند، ***قرآن و طب***، ش (۳) ۱، ص ۷۷-۸۱

پورمحسنی کلوری، فرشته و همکاران، ۱۳۹۰، «اثربخشی برنامه‌های توانمندسازی زناشویی بر رضایتمندی زناشویی زوجین»، ***روانشناسی بالینی***، سال سوم، ش ۱ (۹)، ص ۲۷-۳۷.

تیرگری، عبدالحکیم و همکاران، ۱۳۸۵، «مقایسه سطوح هوش هیجانی و رضامندی زناشویی و رابطه ساختاری آنها در زوجین ناسازگار و سازگار شهرستان ساری در سال ۱۳۸۳»، ***مجله دانشگاه علوم پزشکی مازندران***، دوره شانزدهم، ش ۵۵، ص ۷۸-۸۶.

ثنایی، محمدباقر، ۱۳۸۷، ***مقیاس‌های سنجش خانواده و ازدواج***، تهران، بعثت.

چابکی، ام‌البنین، ۱۳۹۵، «رویکرد اخلاق محور به تعاملات زناشویی (تفاوت‌های نسلی در زنان متأهل)»، ***اخلاق وحیانی***، سال چهارم، ش ۲ (۱۰)، ص ۷۵-۱۰۰.

حمید، نجمه، ۱۳۸۴، «بررسی و مقایسه اثرات فنون رواندرمانی شناختی رفتاری و مذهب درمانی بر رضایتمندی زناشویی زنان متقاضی طلاق و بررسی وضعیت روانی و سازگاری رفتاری فرزندان آنها»، در: ***چکیده مقالات همایش تقویت نظام خانواده و آسیب شناسی آن***، قم، مؤسسهٔ آموزشی و پژوهشی امام خمینی.

دانش، عصمت و مریم حیدریان، ۱۳۸۵، «رابطه علاقه و احترام متقابل با رضایت زناشویی همسران در شهرستان قم»، ***تازه‌ها و پژوهش‌های مشاوره***، ش ۱۸، ص ۵۹-۷۶.

رجبی، سوران و همکاران، ۱۳۹۶، «رابطه ساختاری بهزیستی معنوی و رضایت زناشویی با نقش واسطه‌ای هوش هیجانی و تمایزیافتگی خود»، ***روش‌ها و مدل‌های روانشناختی***، سال هشتم، ش ۲ (۲۸)، ص ۲۰-۲۸.

رفیعی‌هنر، حمید و همکاران، ۱۳۹۷، ***الگوی درمانی خودنظم جویی برای افسردگی بر اساس منابع اسلامی***، رساله دکتری، قم، مؤسسهٔ آموزشی و پژوهشی امام خمینی.

زارع، حسین و همکاران، ۱۳۹۱، «رابطه بین سبک‌های دلبستگی و بخشش با رضایت زناشویی زوج‌ها»، ***مشاوره و رواندرمانی خانواده***، سال سوم، ش ۱، ص ۲۲-۴۲.

سالاری‌فر، محمدرضا و همکاران، ۱۳۹۵، «مقایسه کارآمدی مداخلات اسلامی و درمان شناختی ـ رفتاری توسعه یافته در افزایش رضایت زناشویی زوج‌ها»، ***روانشناسی و دین***، سال نهم، ش ۱ (۳۳)، ص ۲۷-۵۰.

سالاری‌فر، محمدرضا، ۱۳۸۹، ***خانواده در نگرش اسلام و روانشناسی***، قم و تهران، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه و سمت.

سیفی قوزلو، سیدجواد و همکاران، ۱۳۹۴، «رابطه بین اخلاق، ارزش‌های شخصی و رضایت زناشویی در بین زوجین در شهر مغان»، ***مشاوره و روان درمانی خانواده***، ش ۱۶، ص ۱۱۵-۱۴۰.

شاه‌بهرامی، فرزاد و کامیان خزایی، ۱۳۹۲، «تفاوت‌های فرهنگی و تأثیر آن بر رضایت زناشویی»، ***مهندسی فرهنگی***، سال هشتم، ش ۷۶، ص ۱۸۹-۲۰۲.

صدوق، محمدبن علی، ۱۴۱۳ق، ***من لا یحضره الفقیه***، چ سوم، قم، جامعهٔ مدرسین.

طباطبایی، سیدمحمدکاظم، ۱۳۹۰، ***منطق فهم حدیث***، قم، مؤسسهٔ آموزشی و پژوهشی امام خمینی.

عارفی، مختار و همکاران، ۱۳۹۳، «همسانی شخصیتی، پنج عامل بزرگ شخصیت و رضایت زناشویی»، ***مشاوره و رواندرمانی خانواده***، سال چهارم، ش ۳، ص ۵۵۱–۵۸۱.

عدالتی شاطری، زهره و همکاران، ۱۳۸۸، «بررسی اثربخشی طرح تایم (غنی‌سازی ازدواج) بر رضایت زناشویی زوج‌های دانشجو»، ***مجله علمی دانشگاه علوم پزشکی کردستان***، دوره چهاردهم، ش ۱۴، ص ۸۹–۹۸.

فاتحی‌زاده، مریم و سیداحمد احمدی، ۱۳۸۴، «بررسی رابطه میان الگوهای ارتباطی ازدواج و میزان رضایت زناشویی زوجین شاغل در دانشگاه اصفهان»، ***خانواده‌پژوهی***، ش ۲، ص ۱۰۹ـ۱۲۰.

فتحی آشتیانی، علی و محبوبه داستانی، ۱۳۹۰، ***آزمون‌های روانشناختی***، تهران، بعثت.

فراست، زهرا، ۱۳۸۱، ***بررسی و مقایسه منبع کنترل و رضایت زناشویی در بین زنان شاغل و خانه دار شهر تهران***، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، تهران، دانشگاه تربیت معلم.

قاسمی، سیمین و عذار اعتمادی، ۱۳۹۳، «رابطه بین پایبندی مذهبی و بخشش با کیفیت روابط زوجین و خانواده همسر در زنان»، ***روانشناسی و دین***، سال نهم، ش ۲ (۳۴)، ص ۹۷–۱۰۹.

کارلسون، جان و دیگران، ۱۳۷۸، ***خانواده درمانی تضمین درمان کارآمد***، ترجمهٔ شکوه نوابی‌نژاد، تهران، انجمن اولیاء و مربیان.

لعل‌بخش، پونه و همکاران، ۱۳۹۰، «بررسی اثربخشی آموزش مهارت‌های پس از ازدواج بر افزایش رضایت زناشویی زوجین»، ***علوم رفتاری***، دوره سوم، ش ۱۰، ص ۱۰۵–۱۳۰.

مصباح یزدی، محمدتقی، ۱۳۸۳، ***معارف قرآن: خداشناسی، کیهان‌شناسی، انسان‌شناسی***، چ چهارم، قم، مؤسسهٔ آموزشی و پژوهشی امام خمینی.

مقصودزاده، مصطفی و سیدجلال یونسی، ۱۳۹۲، «اثربخشی آموزش مسائل دینی بر رضایت زناشویی زوجین»، ***روش‌ها و مدل‌های روانشناختی***، سال سوم، ش ۱۳، ص ۶۱ـ۷۴.

منجزی، فرزانه و همکاران، ۱۳۹۱، «اثربخشی آموزش مهارت‌های ارتباطی با رویکرد اسلامی بر رضایتمندی زناشویی زوج‌ها»، ***دانش و پژوهش در روانشناسی کاربردی***، ش ۱ (۴۷)، ص ۳ـ۱۰.

موحدی، معصومه و همکارن، ۱۳۹۳، «بررسی رابطه رضایت زناشویی، صمیمیت و کیفیت روابط زناشویی در متاهلین باگذشت»، ***مشاوره و رواندرمانی خانواده***، سال چهارم، ش ۴، ص ۶۳۳–۶۵۲

مهدی‌پور بازکیانی، مونا و مجتبی صداقت‌فرد، ۱۳۹۴، «بررسی رابطه بین رضایت زناشویی و صمیمیت زوجین با سازگاری در خانه»، ***روانشناسی تحلیلی ـ شناختی***، سال ششم، ش ۲۲، ص ۲۱ـ۳۱.

نوابی‌نژاد، شکوه، ۱۳۸۰، ***مشاوره ازدواج و خانواده درمانی***، تهران، انجمن اولیاء و مربیان.

نوفرستی، اعظم و حمیدرضا حسن‌آبادی، ۱۳۹۷، «تحلیل داده‌ها در طرح‌های آزمایشی تک آزمودنی»، ***رویش روانشناسی***، ش ۳۳، ص ۲۹۱–۳۰۶.

یاسمی‌نژاد، پریسا و همکاران، ۱۳۹۰، «بررسی رابطه پنج عامل شخصیت با رضایت زناشویی در بیوه زنان مزدوج با برادر شوهر»، ***فرهنگ مشاوره و رواندرمانی***، سال دوم، ش ۷، ص ۸۵–۱۰۲.

Abbaspour, Zabihollah, et al, 2020, "The Mediating Role of Fulfillment of Marital Expectations in the effect of Marital Satisfaction on High Marital Expectations, Optimism and Relationship Self-Efficacy in University Personell", ***Positive Psychology Research***, V. 5, V. 4, p 1-14.

AbuBaker, K, 2003, Marital problems among Arab families: between cultural and family therapy interventions, Arab Studies Quarterly (ASQ).

Alipour, Zahra, et al, 2020, "Marital communication skills training to promote marital satisfaction and psychological health during pregnancy: a couple focused approach", ***Reproductive Health***, V. 17, p. 23-35.

Aman J., et al, 2019, "The Relationship of Religiosity and Marital Satisfaction: The Role of Religious Commitment and Practices on Marital Satisfaction Among Pakistani Respondents", ***Behav Sci*** (Basel), N. 9(3), p. 30-39.

Argyle, M, 2000, ***Psychology and Religion***, London: Routledge.

Berger, R., Hannah, M.T., 1999, "Introduction Preventive approaches in couples therapy", ***Philadelphia***, PA, Brunner/Mazel.

Bodenmann, G., Kaiser, A., Hahlweg, K. & Fehm-Wolfsdore, G., 1998, "Communication patterns during marital conflict: A cross-cultural replication", ***Journal of personal relationship***, N. 5(3), p. 343-356.

Bozhabadi, Fateme, 2020, "The Relationship between religious orientation and promotion of sexual satisfaction and marital satisfaction in women of reproductive age", ***Journal of Education and Health Promotion***, Published online.

Dehghani Champiri, Farideh, Akram Dehghani, 2020, "Predicting sexual satisfaction in Iranian women by marital satisfaction components", ***Sexual and Relationship Therapy Latest Articles,*** Published online.

Du Plooy, K., De Beer, R., 2018, "Effective interactions: Communication and high levels of marital satisfaction", ***Journal of Psychology in Africa***, N. 28(2), p. 161-167.

Eftekhari, A., Hejazi, M., Yazdani, Kh., 2018, "Predicting Marital Satisfaction through Early Maladaptive Schemas and Communication Styles of Couples", ***International Journal of Psychology***, N. 12(2), p. 118-146.

Fenel, D.L, 1993, "Characteristics of long-term first marriages", ***Journal of Mental Health Counseling***, N. 15(4), p. 446-460.

Fincham, F.D., Beach, S.R.H., Davila, J., 2004, "Forgivness and Conflict Resolution Marriage", ***Journal of Family Psychology***, N. 18(1), p. 72-81.

Halford, W.K., 2003, "Best practice in couple relationship education", ***Journal of Marital and Family Therapy***, N. 29(3), p. 385-406.

Halford, W.K. & Bodenmann, G, 2013, "Effects of Relationship Education on Maintenance of Couple Relationship Satisfaction", ***Journal of Clinical Psychology Review***, N. 33(4), p. 512-525.

Haris, F., Kumar, P.A., 2018, "Marital Satisfaction and Communication Skills among Married Couples", ***Indian Journal of Social Research***, V. 59 (1), p. 35-44.

Jehangir Karami, J., 2018, "Relationship of Religious Orientation and Sense of Humor with Marital Satisfaction with the Mediation of Quality of Life among Women with Breast Cancer", ***Health, Spirituality and Medical Ethics***, 5 (4), p. 2-8.

Kasapoglu, F., Yabanigul, A., 2018, "Marital Satisfaction and Life Satisfaction: The Mediating Effect of Spirituality", ***Journal of Spiritual Psychology and Counseling***, N. 3, p. 177–195.

Kratochwill, T.R., Hitchcock, J., Horner, R.H., Levin, J.R., Odom, S.L., Rindskopf, D.M. & Shadish, W.R, 2010, ***Single-case designs technical documentation***, Retrieved from What Works Clearinghouse website: http://ies.ed.gov.

Khodayari Fard, M., Shahabi, R., Akbari Zardkhaneh, S., 2013, "Religiosity and Marital Satisfaction", ***Procedia-Socialand Behavioral Sciences***, N. 82, p. 307–311.

Kurdek, L.A., 1995, "Predicting Change in Marital Satisfaction from Husbands' and Wives' Conflict Resolution Styles", ***Journal of Marriage and Family***, N. 57(1), p. 153-164.

Lewinsohn, M.A. & Werner, P.D., 1997, "Factors in Chinese Marital Process: Relationship to Marital Adjustment", ***Journal of Family Process***, N. 36(1), p. 43-61.

Mark, K.P. & Jozkowski, K.N., 2013, "The mediating role of sexual and nonsexual communication between relationship and sexual satisfaction in a sample of college-age heterosexual couples", ***Journal of Sex & Marital Therapy***, N. 39 (5), p. 410-427.

Michel, A, 1991, "Mutual Respect and marital satisfaction", ***Journal of Marriage and The family***, N. 32(1), p. 41-50.

Robles, T.F., 2014, "Marital quality and health: a meta-analytic review", ***Journal of Psychol Bull***; N. 140(1), p. 87-140.

Sabey, A.K., Rauer, A.J. & Jensen, J.F., 2014, "Compassionate Love as a Mechanism Linking Sacred Qualities of Marriage to older Couples", ***Marital Satisfaction Journal of Family Psychology***, N. 28(5), p. 594-603.

Sayers, S.L., Kohn, C.S., & Fresco, D.M., 2001, "Marital conflict and depression in the context of marital discord", Cognitive Therapy and Research, 25 (6), 713-732.

Schutte, N.S., 2001, "Emotional Intelligence and Interpersonal Relations", ***The Journal of Social Psychology***, N. 141(4), p. 523-536.

Smillie, L.D., Pickering, A.D. & Jackson, C.J., 2006, "The new reinforcement sensitivity theory: Implications for personality measurement", ***Personality and Social Psychology Review***, N. 10, p. 320–335.

Sprecher, S., Wenzel, A. & Harvey, J., 2008, ***Handbook of relationship initiation***, New York, Taylor & Francis Group.

Unal, O. & Akgun, S., 2020, "Conflict resolution styles as predictors of marital adjustment and marital satisfaction: an actor–partner interdependence model", ***Journal of Family Studies***, Published online.

Wade, J.C. & Wiloso, P.G., 2016, "Religiosity, masculinity, and marital satisfaction among Javanese Muslim men", ***International Journal of Research Studies in Psychology***, V. 5, N. 3, p. 37-52.

Woosang Hwang, 2020, "Husband–Wife Religious Denomination Homogamy and Marital Satisfaction Over Time: The Moderating Role of Religious Intensity", ***Family Relations Interdisciplinary Journal of Applied Family Sciense***, V. 69, p. 1498-1513.